

**APIE POLITINĮ REŽIMĄ RUSIJOJE:
ŽURNALISTŲ POŽIŪRIAI¹**

„Svarbiausia – viską sustikliukint pagal supratimus, sustatyti teisingus vaikius, laikyti nevykėlius prie išvietės“ („Glavnoje - ustakanit vsio po poniatijam, rastavit pravilnych pacanov, deržat lochov u parašy“)

Vladimir Sorokin, „Opričniko dienos“ autorius

Politinio režimo posovietinėje Rusijoje prigimtis ir raiškos formos nestokoja akademinio dėmesio. Šia tema netrūksta literatūros kūrinų. Vis dažniau pasirodo ir žurnalistų knygų apie tai, kas ta šiuolaikinė Rusija yra. Lietuvos knygynų lentynose neseniai atgulė du žurnalistų veikalai: Annos Arutunyan „Putino paslaptis“ ir Peterio Pomerantsevo „Niekas nėra tiesa ir viskas yra įmanoma: nuotyčiai naujojoje Rusijoje“.

Abi knygas vienija ne tik minėta rusiška tematika, bet ir rusiška (sovietinė) autorių kilmė bei siužeto konstravimo būdas.

Sovietų Sąjungoje gimusi Arutunyan augo JAV, baigė Niujorko universiteto Arthuro L. Carterio žurnalistikos institutą, o nuo 2002 m. beveik dešimtmetį darbavosi Maskvoje leidžiamame „The Moscow News“. Pomerantsevas gimė Kijeve rusų inteligentų šeimoje. Tėvams kaip politiniams disidentams praeito amžiaus aštuntajame dešimtmetyje emigravus į Londoną, augo, mokėsi ir studijavo Di-

¹ Anna Arutunyan, *Putino paslaptis*, Vilnius: Obuolys, 2015; Peter Pomerantsev, *Niekas nėra tiesa ir viskas yra įmanoma: nuotyčiai naujojoje Rusijoje*, Vilnius: Sofoklis, 2015.

džiojoje Britanijoje. Nuo 2001 m. beveik devynerius metus praleido Rusijoje, dirbdamas mokslinių tyrimų institute, konsultantu Europos Sąjungos projektuose, dokumentinių filmų ir televizinių realybės šou prodiuseriu.

Abu autoriai aprašo įvairiems socialiniams sluoksniams atstovaujančių rusų santykių istorijas ir savo lyrinių herojų santykius su politine sistema ir aiškinasi, kaip aukščiausiąją Rusijos valdžią supranta skirtingos žmonių grupės. Arutunyan kalbasi su paprastais piliečiais, dvasininkais, magnatais ir oligarchais, policininkais ir saugumo struktūrų atstovais, dalyvauja V. Putino ir kitų politikų spaudos konferencijose. Pomerantsevui rūpi banditai, tapę menininkais, aukso ieškotojai, cituojantys Puškiną, baikeriai „Pragaro angelai“, įsivaizduojantys save šventaisiais, turtuoliai, tapę virtualiais emigrantais Rusijoje ir realiais Londone, manekenės, balansuojančios tarp aukštosios mados ir prostitucijos pasaulio (beje, kaip sako Pomerantsevas, rusų nafta sudaro 15 proc. pasaulinės naftos rinkos, o Europos modelių rinkoje rusėms tenka 50 proc.). Abu autoriai, pasakodami apie pasirinktų lyrinių herojų patirtis šiuolaikinėje Rusijoje, tarsi tęsia XIX a. rusų literatūros tradiciją pažinti rusiškąją dvasią. Tai – svarbus žingsnis šalies politinei sistemai suvokti.

Tiesa, Arutunyan lengvai pašiepia JAV prezidentą Džordžą Bušą jaunesnįjį, kuris teigė, esą V. Putino žvilgsnyje išvydo jo sielą. Dž. Bušas ironizuojamas ne todėl, kad pati knygos autorė Rusijos prezidento žvilgsnyje neišvydo jokios sielos, „nieko įdomaus“ (p. 8), ir ne todėl, kad Dž. Bušas politiškai „pamatė“ tai, ką reikėjo tuo metu išvysti, bet todėl, kad trafaretinis požiūris į rusų sielą kaip į Rusijos politinio režimo raktą paprastai virsta Rusijos tikrovės mistifikacija. Svarbi pastaba.

Pasak „Putino paslapties“ autorės, norint suprasti Putino režimą, reikia turėti omenyje ne tik jo paties trokštamą galią, bet ir milijonų rusų troškimą sekti paskui Putiną. Štai darželio auklėtoja Oksana Abdulajeva. Ji teigė, atpasakoja Arutunyan, „kad nebalsuos nei už Putiną, nei už kurį nors kitą kandidatą, tačiau, nepaisant tokios nuomonės

ir pasipiktinimo, kaip ir tūkstančiai kitų, atėjo į Putino paramos mitingą tiesiog dėl to, kad buvo pakviesta“ (p. 327). Arutunyan aprašė V. Putino paramos mitingą Lužnikuose 2012 m. vasario pabaigoje. Po kelių savaitių daugiau kaip 45 milijonai rusų atidavė savo balsus už V. Putiną. Arutunyan klausia, koks yra Rusijos žmonių vaidmuo formuojant valstybės lyderį? Ji mėgina žvelgti į Putino režimą iš apačios.

Pomerantsevas renkasi priešingą kelią. Jo žvilgsnis, tarsi filmuojant kamera, slenka iš viršaus į apačią. Pomerantsevo knygoje Putino pavardę aptiksite sunkiai. Jo belaukdamas, pasijunti tarsi Samuelio Becketto pjesėje „Belaukiant Godo“. Rusijos prezidentas yra. Tai, kad jis yra Putinas, kartą kitą sužinome tik iš aprašomų herojų lūpų. Užsiminėme, kas tie herojai² ir kokie jų likimų vingiai. „Vingiai“ – čia svarbiausias žodis. Pasak knygos autoriaus, „Rusijoje žaibiškai įvyko tiek pokyčių – nuo komunizmo į *perestroiką*, į šoko terapiją, į skurdą, į oligarchiją, į mafijos valdomą valstybę, paskui į ypač turtingą valstybę, kad naujiesiems herojams atsirado pojūtis, jog gyvenimas tėra žėrintis maskaradas, kuriame bet koks vaidmuo, bet kokia padėtis akimirksniu gali pasikeisti, yra nepastovus“ (p. 12). Rusijos žmonės tiesiog dalyvauja režisuojamame šou. Visus juos mėginama paversti naudingais Putinui idiotais. Kaip teigia cituojamas vienas žymiausių rusų politinių laidų vedėjų, politika turi būti panaši į filmą.

Pomerantsevui Rusijos prezidentas yra vaidmuo. Ne tiek svarbu, kas tą vaidmenį vaidina. Svarbus pats vaidmens kūrimo procesas. „Didžiojo šou centre yra pats prezidentas, – rašo Pomerantsevas, – sukurtas šiuolaikinėmis technologijomis iš nieko, ir jis nuostabiai greitai, lyg modernus menininkas, pereina iš vieno vaidmens į kitą – kareivio, meilužio, medžiotojo nuoga krūtine, verslininko, šnipo,

² Pasirodžius originaliajai P. Pomerantsevo knygos versijai, pasigirdo balsų, esą kai kurie jos herojai neatrodo tikroviškai, t. y. gali būti lakios autoriaus fantazijos vaisiai. Kad ir kaip būtų, knygoje aprašytą iš Airijos į Rusiją atvykusį ir joje likusį tarptautinės plėtros konsultantą Benediktą (p. 54–75) aš atpažinau. Su Benediktu (asmens saugumo motyvais vardas pakeistas) teko ilgą laiką asmeniškai bendrauti, sprendžiant vadinamąjį Kaliningrado (Karaliaučiaus) galvosūkį.

caro, supermeno“ (p. 15). Būtų galima pasiginčyti su autoriumi, ar iš tikrųjų Putinas atsirado iš nieko. Tačiau Pomerantsevas sąžiningai pripažįsta, kad Putino šiuolaikinėmis politinėmis ir viešųjų ryšių technologijomis besiremiantis „atsiradimo“ atvejis nėra pirmas šiuolaikinėje Rusijoje. Reikia prisiminti Boriso Jelcino perrinkimą prezidentu 1996 m. ir Boriso Berezovskio politines bei technologines manipuliacijas. „Televizija, – rašo Pomerantsevas, – yra vienintelė jėga, galinti suvienyti ir valdyti šią šalį“ (p. 14), t. y. šalį, kuri išsirdiekusi nuo Baltijos jūros iki Ramiojo vandenyno, nuo Arktikos iki Vidurinės Azijos dykumų ir turi devynias laiko zonas. Būtent todėl televizijos galią Berezovskis suvokė ir panaudojo ją dar paskutinio XX a. dešimtmečio viduryje (p. 95–96). Būtent todėl pirmas dalykas, kurį padarė 2000 m. į valdžią atėjęs Putinas, buvo paimti televizijos valdymą į savo rankas.

Pomerantsevo tezės pagrindas – Kremlius (režimas) laikosi Kremliaus (režimo) manipuliacijomis šiuolaikinėmis politinėmis viešųjų ryšių technologijomis. Jų padedamas Kremlius užsitikrina sugebėjimą kreipti viešąją nuomonę, kontroliuoti politinius ir kt. procesus, valdyti šalį. Rusijoje vyksta rinkimai, yra institucijos demokratiniais pavadinimais, yra nevyriausybinės organizacijos, verslo korporacijos, politinė opozicija ir pan. Tačiau visa tai finansuojama Kremliaus. Pasak Pomerantsevo, „kai įraudę lyg burokai komunistai ir besispjaudantys nacionalistai riejasi per politinių debatų laidas televizijoje, žiūrovui susidaro įspūdis, kad, palyginti su visais kitais, tik prezidentas yra vienintelis sveiko proto kandidatas“ (p. 63).

Rusijoje institucijos be turinio. Jos – simuliakrai. Todėl jų veikla lengvai režisuojama ir nesunku jomis manipuliuoti. Pomerantsevas pristato ir, jo manymu, pagrindinį „visos Rusijos politinį technologą“ – Vladislavą Surkovą, buvusį prezidento (Putino) patarėją, buvusio prezidento (Dmitrijaus Medvedevo) administracijos vadovo pavaduotoją, vėliau ministro pirmininko (Medvedevo) pavaduotoją, dabartinį Putino patarėją užsienio politikos klausimais.

„Esu autorius, arba vienas iš autorių naujosios rusų sistemos, – giriasi Surkovas. – Mano portfelis Kremliuje ir vyriausybėje susideda iš ideologijos, informacijos priemonių, politinių partijų, religijos, modernizacijos, inovacijų, ryšių su užsieniu, moderniojo meno“ (p. 93). Demonstruoti aroganciją Surkovas turi pagrindo. Nors yra išsakoma argumentuotų dvejonių dėl Surkovo išrastų sąvokų „suvereni demokratija“, „teisės diktatūra“ ir kt. originalumo³, išstobulintas politinių technologijų taikymas Rusijos valdymui priskirtinas prezidento patarėjo nuopelnams.

Dėl Kremliuje sėdinčio politinio manipulatoriaus veiksmų ryte Rusija gali atrodyti kaip totalitarinė valstybė, per pietus tapti oligarchine, po pietų monarchija, o vakarop virsti demokratija. „Per kiekvieną kanalą rodomas prezidentas, – aiškina Pomerantsevas, – kuris lyg sukurtas TV projekcijai, savyje įkūnija visus Rusijos archetipus ir, atrodo, sprogsa nuo jų, labai vikriai virsdamas iš bandito į valstybės veikėją, į nugalėtoją, į baikerį, tikintįjį, imperatorių, vieną akimirką racionalų, o kitą putojantį nuo konspiracijų“ (p. 303–304). Pomerantsevas bando aptikti veiksnius, leidžiančius, pasitelkus simuliacijas, valdyti rusus. Apie vieną jų jau buvo užsiminta, o būtent apie žaibiškų pokyčių, užgriuvusių posovietinę Rusiją, įtaką. Rusiškų, rusams būdingų archetipų išgryninimas ir jų panaudojimas politikoje ir politinėse technologijose būtų dar vienas veiksnys. Jis rodo tikslingus Kremliaus apskaičiavimus. Putinizmas remiasi visų ideologijų ideologijomis tuo pačiu metu: liberalizmu, konservatizmu, nacionalizmu, socializmu, stačiatikiška ortodoksija ir t. t.

³ Panašu, kad idėjiniu šaltiniu „suverenos demokratijos“, „teisės diktatūros“ ir kt. sąvokoms Surkovui tapo rusų emigranto mąstytojo Ivano Iljino (1883–1954) darbai. Iljinas, kurio politinės idėjos dažnai lyginamos su Karlo Schmitto teoretizavimais, neabejojo komunizmo žlugimu, mėgino kelti posovietinei Rusijai mesianistinio nacionalizmo, autoritarinės demokratijos, nacionalinės diktatūros idėjas, pasisakė už Stačiatikių bažnyčios vaidmens stiprinimą. Pl. žr.: Barbashin A., Thoburn H., *Ivan Ilyin and the Ideology of Moscow's Rule*, <<https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2015-09-20/putins-philosopher>>; Narbutas A., „Trečioji Roma? Trečiasis Reichas? Trečioji Šventykla?“, 15min.lt, 2014, rugpjūčio 26.

Pomerantsevas aptinka ir trečią veiksni, lengvinantį Kremliaus uždavinį kurti simuliacijų visuomenę. Tas veiksnys – tai sovietinės patirties veikiamas tapatybės susiskaldymas – susidvejinimas, susitrejinimas ir t. t. Paskutiniaisiai Sovietų Sąjungos egzistavimo dešimtmečiais niekas nebetikėjo komunizmu, primena knygos autorius, bet ir toliau gyveno taip, lyg tikėtų. Ši psichologinė būseną ir mąstysena niekur neišnyko. „Tas susiskaldymas į gabalėlius, – rašo Pomerantsevas, – yra ir raminantis, nes gali palikti visą kaltę su visuomeniniu savimi. Tai ne tu vogei iš biudžeto, ne tu suruošei propagandinį šou, ne tu lanksteisi prieš prezidentą. Tai buvo tavo vaidmenys, o tu iš tiesų esi geras žmogus“ (p. 261). Sovietinė patirtis tapo palankia dirva simuliacijų visuomenei. Štai kodėl, teigia Pomerantsevas, Rusija nėra pereinamojo laikotarpio šalis, o kažkokia postmoderni diktatūra, naudojanti demokratinio kapitalizmo kalbą ir institucijas autoritariniais tikslais (p. 64). Pomerantsevui užtenka istorinės sovietinės patirties politiniam režimui dabartinėje Rusijoje ir jo specifikai paaiškinti.

Arutunyan nesitenkina sovietine Rusijos patirtimi. Mėgindama aiškiau pateikti skirtingas vietas socialinėje hierarchijoje užimančių rusų santykį su politiniu režimu, ji pasirenka kur kas ilgesnę Rusijos istorijos trajektoriją. Tiesa, tai istorinei trajektorijai iliustruoti pasitelkiama nedaug pavyzdžių (p. 45–46, 122, 215, 306). Ji labiau aliuzinė, tai rodo XVI a. terminijos pasitelkimas atskiroms knygos dalims įvardyti: „Pavaldiniai“, „Opričnikai“, „Bojarinai“, „Suverenai kaip dievas“.

Aliuzija į XVI a. Rusijos istoriją siekiama sustiprinti įrodinėjama tezę – šiuolaikinis politinis režimas Rusijoje remiasi istoriškai, nuo Ivano IV laikų šaliai būdinga patrimonializmo sistema, grindžiama paprotine teise, tarsi sudievinata vidaus administracija, galios kultu, nerašytomis elgesio (valdymo) taisyklėmis ir psichologijomis. Pasak Arutunyan, „Putinas pademonstravo ir įtvirtino niekada neišnykusius senuosius papročius <...>. Iš tikrųjų jis buvo lengvai atpažįstama Rusijos valdžios karikatūra – sudievinatos, korumpuotos, kartais

brutalios ir kartu atsakingos už milžiniškus šalies ekonominius išteklius. Stengdamasis vadovauti, būdamas legaliosios-racionaliosios valstybės viršūnėje (pavyzdys – jo pastangos įvesti „teisės diktatūrą“), jis daugiausia leido save valdyti vidinei patrimoninei valdžiai. Valdant Putinui, patrimoninė valdžia savo ruožtu užvaldė legaliąją-racionaliąją valdžią, ypač jos susiskaldžiusį, painų biurokratinį aparatą. Galiausiai, veikdamas pagal nerašytą patrimoninės valdžios paradigmą, Putinas leido visuomenei paversti jį savotišku karaliumi, suteikti vaidmenį, kurį natūraliai įgyja visi Rusijos lyderiai“ (p. 11–12). Patrimoninę valdžią Rusijoje Arutunyan tapatina su feodalizmu ir vasaliniais ryšiais. Ši rusiškojo šiuolaikinio feodalizmo specifika atskleidžiama realiomis rusų tarpusavio santykių ir santykių su valdžia iliustracijomis.

„Pavaldiniuose“ pateikiama pavyzdžių, kaip rusai yra susiję su vietos, rajono, federaline ir centrine valdžia ir kaip, institucinėms valdžioms patyrus nesėkmę, žmonės užtarimo ieško aukščiausioje valdžioje, į kurią žvelgia tarsi į bet kuriuos reikalavimus galinčią patenkinti dieviškąją galią. „Kontrolės regionuose nebuvimas yra ne autonomijos, o feodalizmo įrodymas, – aiškina knygos autorė. – Jei pripažįstame feodalinius elementus, egzistuojančius šalia autokratiinių, viskas tampa aišku, o mes pradėdame suprasti giliai glūdinčius veiksnius, kurie, viena vertus, diktuoja santykius tarp regiono lyderio ir Rusijos valdovo, kita vertus – tarp rusų ir jų valdovo. Svarbiausias aspektas, sustiprinantis bet kurio Kremlių (arba Baltuosius rūmus) užėmusio valdovo sakralinį, transcendentinį vaidmenį, be galo paprastas – valdovas yra labai labai toli“ (p. 77–78).

„Opričnikuose“ supažindinama su saugumo ir jėgos struktūrų veikla ir, Arutunyan žodžiais, feodaliniu „protu“ (p. 13), kuris iš tikrųjų valdo Rusijos represinį aparatą ir vadinamuosius *kormlenie* (maitinimas, čia – mokesčių rinkimas) ir *krugovaja poruka* (skundimų sistema; čia daugiau suprantama kaip savigalba) mechanizmus. Pasak autorės, „atsitiktinėje feodalinių ryšių sistemoje, pririšusioje Putiną prie jo saugumo aparato ir biurokratijos, jo galios buvo labai

ribotos. Jis galėjo atleisti pareigūnus, kurie piktnaudžiavo *kormlenie* privilegijomis imdami daugiau, negu leido jų rangas. Bet visų pirma, pakeldamas tuos pareigūnus į aukščiausius valdžios postus ir suteikdamas jiems galimybę užsidirbti, Putinas surišo sau rankas ir apribojo savo manevro laisvę daryti ekonomines reformas“ (p. 123). Feodaliniai santykiai leidžia apibrėžti tai, kiek komercinė veikla suderinama su paslaugomis valstybei, bet užtrenkia duris kovai su korpucija ir už ekonominę šalies modernizaciją.

„Bojarinai“ atskleidžia rusų verslininkų santykių su valdžia specifiką, kartu ir ką reiškia užsiimti verslu su Rusijos prezidentu laikantis įstatymų ir pagal supratimus (nerašytas taisykles). Akivaizdu, tvirtina Arutunyan, kad „net kai Putinas viešai kalbėjo apie įstatymų diktatūrą“, didžiajai visuomenės daliai tyliai pasiūlytos nerašytos taisyklės ir privataus praturtėjimo galimybė, priklausomai nuo asmens luomo valdžioje...“ (p. 199). Kitaip tariant, verslo sėkmė priklauso nuo verslininko užimamos vietos valstybėje, o iš tikrųjų nuo vietos su valstybe susitapatinusio modernių laikų Rusijos caro dvare. Arutunyan gretina kelias istorijas. Pirmoji primena oligarcho Olego Deripaskos atvejį, kai Putinas viešai sugėdino Pikaliovo gamyklos savininką ir „renacionalizavo“ gamyklą, o vėliau pats asmeniškai suorganizavo mineralų magnatui kelias finansines išmokas (p. 212). Antroji primena, kaip XVI a. pabaigoje Ivanas Rūstusis pavedė Stroganovams pastatyti druskos kasyklą Urale, išlaikyti armiją, įsteigti muitinę ir pan. „Tokio lygmens pasitikėjimo, – rašo „Putino paslapties“ autorė, – galėjo sulaukti tik ministras, tačiau gavus tiek autonomijos, reikėjo įkeisti turtą – ne tik vasalo žemę ir nekilnojamąjį turtą, bet ir jo gyvybę, o gal net ir sielą“ (p. 215). Abu atvejus sieja supratimų taikymas – suvereno palankumas turi būti rūpestingai saugomas, o kapitalas, iš esmės rentos pavidalu, kraunamas tik jam pritariant.

Pagaliau „Suvereno kaip dievo“ dalyje aptariami aukščiausios valstybinės valdžios psichologiniai, mitiniai ir ideologiniai ramsčiai, kurie atveria galimybes ir asmenybės kultui reikštis. Putino valdymas – kaip „Dievo dovana“. „Kad ir kas vyksta Rusijoje

XXI amžiuje, tai nėra spontaniškas išradimas. Norėdami suprasti šio elgesio prigimtį, turime jį pripažinti kaip dalį prigimtinio iš senovės istorijos ateinančio mąstymo apie valdžią“ (p. 305), – bando reziumuoti Arutunyan, siūlydama atkreipti dėmesį į dar vieną istorinę aplinkybę, o būtent valdžios Rusijoje įteisavimo specifiką. „Rusijos valdžia, – rašo knygos autorė, – paprastai siekia legitimizuotis savo rankomis (ne pasitelkiant įstatymą – *R. L.*), bet posovietinė Rusija matė keistą abiejų požiūrių mišinį, kurių kiekvienas veikia taip, tarytum kitas neegzistuoję, ir vis tiek prireikus ateina vienas kito gelbėti. Kai legalioji-racionalioji valdžia nebeveikia, patrimoninė imasi valdyti valstybę“ (p. 343). Patrimoninė valdžia, Arutunyan nuomone, dominuoja. O tai iš esmės reiškia, kad Rusijai vieną dieną teks susitaikyti, jog ji yra feodalinė valstybė.

Galima žavėtis Arutunyan tapomu patrimoninės Rusijos vaizdu: drąsūs potėpiai, subtilūs brūkštelėjimai. Knygos autorė įtikina, kad politinis režimas šiuolaikinėje Rusijoje yra šalies kultūrinės, istorinės patirties, įtvirtinusios įprastus socialinio ir politinio elgesio modelius, rezultatas. Tačiau problemą kelia to rezultato konceptualizacija, o konkrečiau – rusiškojo patrimonializmo tapatinimas su feodalizmu.

Rusija nepergyveno feodalinės raidos fazės. Feodalizmo pagrindinė charakteristika – tėvonija kaip privati nuosavybė. Rusijoje dėl įvairių aplinkybių, o visų pirma dėl Aukso ordos (mongolų-totorių) įtvirtinto vadinamojo azijinio gamybos būdo ir didelio karinės mobilizacijos poreikio institucionalizuotas buvo dvaras (*pomestje*)⁴. Nuosavybės teisė priklausė valdovui, kuris už įsipareigojimą tvarkingai atlikti tarnybą suteikdavo dvarininkams teisę disponuoti turtu. Kartu

⁴ Plačiau žr.: Hedlund S., *Russian Path Dependence*, Routledge, 2005; Hedlund S., *Invisible Hands, Russian Experience, and Social Science: Approaches to Understanding Systemic Failure*, New York: Cambridge University Press, 2011; Jastrebov G., Stefan Hendlund, „Nevidimaja ruka“, Rosiskaja istorija i obshestvenyje nauki: podchody i objasnenija sistemnyh krizisov“, *Mir Rosiji. Sociologija. Etnologija*, 2014, vpusk 4, tom 23, <<http://cyberleninka.ru/article/n/stefan-hedlund-nevidimaya-ruka-rosijskaya-istoriya-i-obschestvennye-nauki-podhody-k-obyasneniyu-sistemnyh-krizisov>>.

su iš Bizantijos perimta stačiatikybe bei kitais politinės kultūros elementais tai tapo lemiamu veiksmu įsitvirtinant Rusijoje patvaldystei (*samoderžavie*; valdžia kaip nuosavybė) ir normoms, kurios remiasi pirmenybe ne teisei, o neformaliems supratimams (taisyklėms): *kru-govoja poruka* (skundimo sistema; politinio elito atstovai privalėjo patvaldžiui skųsti vienas kitą už realius ar tariamus veiksmus, nukreiptus prieš valdovą), *kormlenie* (maitinimas; patvaldžio leidimas „maitintis“ iš suteiktos valdyti nuosavybės, žemių ir baudžiauninkų / valstiečių), *gosudarstvennyje delcy* (valstybės vertelgos) ir komandinis – administracinis valdymas, pavertęs biurokratinį aparatą rusų visuomeninės struktūros šerdimi.

Arutunyan, analizuodama Putino režimą, taiko daugumą šių sąvokų. Tačiau adekvatus šių sąvokų turinys byloja, kad Rusijoje egzistuoja ne feodalinė, bet azijinė prigimties patrimonializmo sistema.

O kaip vertinti Pomerantsevo tezė apie Rusijoje įsitvirtinusią postmodernią diktatūrą, naudojančią demokratinio kapitalizmo kalbą ir institucijas autoritariniams tikslams? Panašu, kad taikliausias atsakymas būtų Arutunyan minėto oligarcho Deripaskos žodžiai, kuriuos cituoja (p. 64) Pomerantsevas: „Viskas, ką turiu, priklauso valstybei.“ Oligarchas pasakė tai, ką savo knygoje apčiuopė abu autoriai. Rusijoje patvaldystė iš tikrųjų yra politinio gyvenimo pagrindas. Valstybė tebėra patvaldžio nuosavybė.

RAIMUNDAS LOPATA